

SZEMLE

JAN PETERS–HARMUT HARNISCH–LIESELOTTE ENDERS

MAERKISCHE BAUERNTAGEBÜCHER DES 17. UND 18. JAHRHUNDERTS. SELBSTZEUGNISSE VON MILCHVIEHBAUERN AUS NEUHOLLAND

Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1989. 304 p.

A tanulmánykötet szerzői és szerkesztői a késői majorsági gazdálkodást, valamint a berlini kameralista udvar agrárpolitikáját elemzik. Az udvar Mecklenburg és az észak-német területek mocsarainak kiirtására, a parlagok termővé tételére kiváltságos holland telepeseket hívtak be és telepített le. Főleg az egykori Mecklenburg északi vidékein jelentek meg telepesek, ám a szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy a telepítési mozgalom ugyanezen időszakban Lengyelországba és Oroszországba is eljuthatott. A 17. és 18. századi folyamatot vizsgáló tanulmánykötet tulajdonképpen arról szól, hogy a korai kapitalizáció és piacgazdálkodás kialakulása miként vizsgálható a kiváltságos holland telepes gazdák saját gazdasági naplói és feljegyzései alapján.

A korszakban megjelenő németországi holland telepeseknek két válfaja mutatható be. Voltak közöttük olyanok, akik a már meglévő faluközösségekbe telepedtek be, mert az örökös bérleti viszony jogcímén birtokolták a földet, de voltak olyan holland telepesek is, akik zárt és saját önkormányzattal rendelkező faluközösségeket teremtettek, azaz „Gemeindé”k kötelékében telepedtek le. A holland telepes gazdák jómódúak voltak, és így birtokaik nagysága legalább 50 hektár vagy még annál is nagyobb lehetett. Művelési technológiájuk a mocsári és vizenyős területek lecsapolásának és kiszáritásának földműves eljárása volt, ez hollandul a „damm”-ok kialakítását jelentette, amikor is lecsapolt és kiszáritott, földművelésre alkalmassá tett új területeket nyertek ezen eljárás következtében. A lecsapolás technológiájának egyik további velejárója a rendkívül intenzíven folytatott takarmánytermelés, a belterjes és intenzív állattartás tejgazdaságok kialakítása céljából.

Ha történetesen már meglévő faluközösségekbe telepedtek be a holland telepesek, akkor a háromnyomásos rendszer kötelékén belül igyekeztek intenzív, takarmánytermelő gazdaságokat kialakítani. Az örökös bérleti jogra támaszkodva, a már meglévő faluközösségeken belül az ugaron igyekeztek takarmánynövényeket termeszteni. A faluközösségekbe való beépülés egyik további velejárója, hogy a betelepülő holland gazdák a faluközösséghez csatlakozva és annak részeivé válva, szintén jogosultakká váltak a faluközösségi haszonélvezetekre. Az erdők hasznosításán túl tehát a közösségi legelőterületekre is igyekeztek benyomulni, és azon fáradoztak, hogy ezeken a területeken intenzív takarmánytermelést valósítsanak meg – holland mintájú – tejgazdaságaik kialakítása érdekében.

Valamennyien vagyonos és módos gazdák voltak. A hollandok örökös bérleti jogon birtokolhatták udvaraikat és művelhették földjeiket a majorsági gazdaságok jobbágyaitól elkülönülve. Minthogy a holland gazdaságok birtoktete nagyobb méretű volt, napszámos zselléreket, béreseket dolgoztattak. (A szerzők az utóbbiakat németül az „Einliegerschaft” terminusa alatt említik.) A német nyelvterületen a „Deputat” néven ismert bérezés formájában fizettek nekik. A napszámosokon, a „Tagelöhner”-eken kívül még szolgák (németül: „Knechte” és „Mägde”) is dolgoztak nekik mindenütt.

A holland, tejgazdaságot folytató, örökös bérleti jogú gazdák esetében nem csak az intenzív piacozó tejgazdálkodás alakulhatott ki, hanem ők maguk falusi tőkés és tőkés vállalkozók szerepét játszották el. A szolgák és a napszámos béresek alkalmazásán túl újabb vonások kapitalista portréjukon: ők a kihelyezéssel kis- és háziipari termelés megszervezői. A művelésben bevezetett újdonságokon túl ők azok, akik a kis földparcellákkal rendelkező házi- és kézműiparos zselléreket és kiscsapatokat segítik, lehetővé teszik számukra a járulékos ipari tevékenységet, mivel ők alakítják ki a kihelyezéssel, „Verlag” módozatú iparszervezetet. E kötetben is több utalás található arra vonatkozóan, hogy a „protoindusztrializációs” iparszervezet, vagyis a kihelyezéssel kézmű- és háziipari termelés miként bontakozott ki e telepesek révén.

Ahogy ismertetésünk elején jeleztük, az örökös bérleti jogon portáktat, telkeket és birtokokat fenntartó hollandok a már meglévő faluközösségekbe telepedtek be, és ezeken belül a közösségi haszonélvezeteket igyekeztek intenzív tejgazdaságaik kialakítása céljából igénybe venni. Ezen túlmenően azonban a holland telepítéseknek volt egy olyan válfaja, amikor a hollandok zárt és privilegizált önkormányzati közösségek rendszeré-

ben és keretében élve gyakorolták kiváltságos jogaikat. Ez terjedt el a lengyel és orosz területeken is. Ezen gazdálkodók – nemcsak a német, hanem a többi területen is – eleve piacozó tejjgazdálkodást folytattak.

A tanulmánykötet szerzői jelzik, hogy a 17. és 18. század folyamán a holland mocsárlecsapoló telepeseket nemcsak a berlini kameralista udvar hívta erre a tájra, a majorsági gazdaságok urai is erre törekedtek. Így jelenhettek meg Mecklenburg területén, alakíthatták ki piacozó tejjgazdaságaikat a korai kapitalizmus követelményeinek megfelelően. A szerzők elsősorban a paraszti gazdasági naplók és gazdasági feljegyzések alapján vizsgálják a vállalkozó holland gazdák gazdálkodását. A magyar történeti forrásanyagok között ugyancsak ismeretesek a parasztoktól származó feljegyzések (lásd pl. paraszti vallomások, vagy pedig majorsági jobbágyok panaszos levelei és feljegyzései, vagyis „suppliká”k), azonban az a fajtájú, vagy hasonló jellegű forrásanyag, amit a szerzők itt analizálnak, a magyar nyelvterületen nem lehet fel.

A sajátos forrásanyag indokolja kritikai észrevételeinket is. Az elemzésből látható: a holland telepések kora kapitalista, piacozó jellegű tejjgazdaságokat alakítottak ki a mocsári lecsapolás technológiájával és az intenzív takarmánytermeléssel. A forrásanyag jellegéből adódóan a korabeli nagy és vagyonos paraszti gazdálkodási módról képet alkothatunk magunknak, arról azonban sajnos nem, hogy e korszakban magának a majorsági gazdálkodásnak milyen volt a képe, a szerzők hallgatnak arról is, hogy maga a kapitalizálódás milyen fejlődési fázisban lehetett. Vajon a hollandok behívása ok vagy okozat volt ebben a makroökonómiai folyamatban?

Tagányi Zoltán

JOACHIM BUMKE

HÖFISCHE KULTUR. LITERATUR UND GESELLSCHAFT IM HOHEN MITTELALTER. BAND: 1-2.

(Udvári kultúra. Irodalom és társadalom az érett középkorban.)

München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1990. 845 p.

Joachim Bumke ötödik kiadást megért munkájában a középkori társadalmi osztályok, rétegek és elsősorban a nemesség, valamint a lovagság mindennapi életmódját mutatja be irodalmi (főként költészeti) forrásokra támaszkodva, sokat merítve a „Sachsenspiegel”-ből is. Az életmód és külsőségeinek bemutatása egyértelműen szellemtörténeti analízisre emlékeztet, de a középkori életmód gazdasági alapjai is jól kitapinthatók Bumke munkájában. Bemutatja a társadalmi hierarchiát is: azt vázolja fel, hogy milyenek voltak s hogyan alakultak a császári, majd pedig a fejedelmi udvarokban az életviteli minták, amelyet a nemesség és a lovagság igyekezett követni. Dokumentálja tehát a császári, majd pedig a fejedelmi udvarok hatását. Külön jelzi a nemességekkel együtt a lovagság egyes csoportjait: így megkülönbözteti a császári udvarban, a fejedelmi udvarban, majd pedig a falusi kúrián és vidéki várban tanyázókat, és azokat, akiknek a legrosszabb volt a hírük, mert soraikba a rablónemesség tartozott. Megemlékezik arról is, hogy a vidéki nemesség „status” vagy „ordo” latin kategóriájával szemben ott áll a „vulgus”, „populus”, vagyis a parasztság. A „vulgus” ellentéte tehát a nemesség, vagyis a „principes” tömege. Ezzel azonban még nincs vége a rendi társadalom bemutatásának. A városi közösségek, a „communium” képződésével ugyanis harmadik pólus képződik a középkori társadalomban. A legnyilvánvalóbb a nemesség működése. A nem fejedelmi nemesség új lakókat telepít a táj fehér foltjain, ahol az alapító nemes nevétől kapják az egyes települések toponímiájukat. A falusi nemesség viszont a parasztsághoz és a városi polgársághoz hasonlóan családi kötelékekben, „família”kban él és lakik. A nemes „família”k tagjai a szolgák (Knechte), de ezen túlmenően a napszámosok (Tagelöhner) is.

A 12. és 13. században a falusi és vidéki nemesség gazdálkodásában különféle változások figyelhetők meg. A túrókével szemben terjed a taligás eke, majd a taligás ekén túl a háromnyomásos rendszer is a falusi kúriákban. A malom vízikereke is meghatározója a technikai újításnak, s a szügyhám terjedőben van, ami a vo-
noerőt növeli.

Elemzi a szerző a városokban végbemenő változásokat is. Említi Lübeck kereskedelmi privilégiumai megszerzését, majd ezzel kapcsolatban vizsgálja a holland és németalföldi, olasz és francia hatásokat is, melyek megfigyelhetők mind a gazdasági, mind pedig a kulturális életben. Idegen kereskedők hatása eredményeként,